

Ege'de Kelâm Gelenegi

Metin Merkezli Bir Yaklaşım

Editörler

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖDEMİŞ

Dr. Öğr. Üyesi M. Süheyl ÜNAL

Ege'de Kelâm Geleneđi: Metin Merkezli Bir Yaklaşım

Editörler

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖDEMiŞ

Dr. Öğr. Üyesi Süheyl ÜNAL

Dizgi, Mizanpaj ve Kapak Tasarımı

M .Furkan ÖZDAMAR

Emin Yayınları

Fethiye Mah. Kurlangıç Sok. No: 2 Nilüfer/BURSA

Tel: (0224) 2422898, Fax: (0224) 2412569

www.eminyayinlari.com.tr

E- ISBN:

978-625-5901-41-5

Yayın Tarihi 2025

Web

www.eminyayinlari.com.tr

Bu eserde, 'Kitap Bölümü' olarak yer alan metinlerin tüm sorumluluđu, yazarlarına aittir.

Bu eser, yazılı izin olmaksızın hangi dil ve ortamda olursa olsun materyalin tamamının veya bir bölümünün çoğaltılması ve elektronik ortamlarda yayımlanması yasaktır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

BİRGİVÎ MEHMED EFENDİ'NİN CÜZ'Î İRÂDE RİSÂLESİ'NİN MÂTÜRÎDÎ-EŞ'ARÎ KARŞILAŞMASINDAKİ KONUMU*

Güvenç ŞENSOY

Dr. Öğr. Üyesi, Kelâm Ana Bilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Sorumlu yazar: guvenc.sensoy@beun.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7003-4228>

GİRİŞ

Mâtürîdiyye-Eş'arıyye ilişkisi, yüzyıllara göre değişkenlik gösteren bir yoğunluk ve odağa sahiptir. Yoğunluğun değişim göstermesinin sebebi, Mâtürîdî ekolün tarihsel süreçte geçirdiği evrelerle ilgilidir. Aslında her iki ekolde de kurucu olarak kabul edilen imamların vefatı hicri 4. yüzyıla denk gelmiş olsa da İmam Mâtürîdî'nin (öl. 333/944) kelâmcı kimliğine yapılan atıfların kendisinden oldukça sonraki bir dönemde başlaması; iki ekolün karşılaşmasını, etkileşime girmesini ve ihtilafli konularla ilgili karşı ekole cevaplar üretmesini etkilemiştir. Yine bu karşılaşmanın mekân ve zaman şartları da ihtilaf edilen konuların odağını etkileyen unsurlardan biridir. Bu çalışma zikri geçen iki ekol arasındaki ihtilaflardan ilk olarak tekvin, sonrasında kesb tartışmalarının arka planını genel hatları ile gösterdikten sonra Birgivi Mehmed Efendi'ye (öl. 981/1573) nispet edilen cüz'î irade risâlesinin¹ konumunu tespit amacı taşımaktadır. Sözü edilen risâlenin Birgivi'ye aidiyetinin doğru olup olmadığı çalışmanın odağının dışında

* Bu kitap bölümü, 11-12 Nisan 2025 tarihlerinde Ege Üniversitesi Birgivi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen *İzmir'de İlmî ve Kültürel Hayat- I (14-16. y.y.)- Alimler, Eserler, Kurumlar, Fikirler ve Toplumsal Yansımalar* sempozyumunda tebliğ olarak sunulmuştur.

¹ Takiyyüddin Mehmed b. Pir Ali b. İskender Birgivi, *Risâle fi bahsi'l-irâdeti'l-cüz'iyye* (Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, 85962).

bırakılmıştır. Bundan dolayı herhangi bir aidiyet araştırması yapılmamıştır. Ancak bu durum eserin içerik analizi yapıldığında ortaya çıkan bulgu ve iddiaları değiştirmemektedir. Zira bu çalışmanın kurgusu eserin müellifinden ziyade yazılmış olduğu yüzyıl ve öncesinin tahlili araştırması üzerine bina edilmiştir. Ayrıca Birgivî'ye nispet edilen risâlenin konumunu tespiti geçmeden önce sunulan tarihsel sürecin Mâtürîdî-Eş'arî ilişkileri anlatısı da Mehmet Kalaycı'nın çalışmalarından istifade ile kurgulanmıştır.

1. TEKVİN SIFATI KABULLERİNE ODAKLANAN İHTİLAFLAR

İmam Mâtürîdî hicri 6. yüzyıla kadar Hanefî gelenekteki âlimlerden biri olarak kabul edilirken Ebu'l-Muîn en-Neseffî ile birlikte İmam Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) önde gelen bir takipçisi, inanç esaslarını kelâm yöntemi ile sunan ve Hanefîlerin kelâmî olarak kendilerini nispet ettikleri kişi konumuna yükselmiştir.² Bunun sebebi, Mâtürîdîler ile Eş'arîlerin karşılaşmaları sonucunda Hanefîlerin kendi kelâmî kimliklerini ortaya koymaları ve bu kimliğe uygun gördükleri kelâm yöntemindeki kabullerin farklılaşmasının İmam Mâtürîdî'den sonraya denk gelmesidir. Karşılaşma, Eş'arîler, Hanefîlerin yoğun olduğu coğrafyaya ulaştıklarında ortaya çıkmış ve sözü edilen etkileşim iki sonuç doğurmuştur.³ Bu sonuçlardan birincisine göre Hanefîler ile Eş'arîlerin ihtilaflarındaki merkezi konu tekvin sıfatı olmuştur. İkinci olarak da Mâtürîdî, Eş'arîler ile karşılaşan Hanefîler tarafından –öncesinde ihtiyaç duyulmayan- kelâm yöntemine atıf yapılması gereken bir “imama” dönüştürülmüştür.

6. yüzyılla birlikte konumuz açısından önemli olan nokta iki ekolün karşılaşmasında ortaya çıkan ihtilafların tekvin sıfatı etrafında odaklanmış olmasıdır. Eş'arîler, tekvinin ezeli olduğunu düşünen Hanefî muhataplarına “bidatçi” suçlamasını yöneltmişlerdir. Kendilerini sünnete bağlı bir ekol olarak

² Ulrich Rudolph, *Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı Mâtürîdî*, çev. Özcan Taşçı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 27; Ebu'l-Muîn en-Neseffî, *Tebşiratü'l-edille fi usûlu'd-dîn*, thk. Muhammed Enver Hamid İsa (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turas, 2011), 1/558. Ayrıca bk. Mehmet Kalaycı, “Osmanlı'da Eş'arîlik-Mâtürîdîlik İhtilafı Edebiyatı”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/29 (2017), 79 vd.

³ Sürecin ayrıntısı için bk. Güvenç Şensoy, *Sadruşşerâ'nın Kelâmı Ta'dil Teşebbüsü Varlık ve Ulûhiyyet Merkezli Bir İnceleme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2023), 31 vd.

sunan Hanefîler için bu, ağır bir suçlamadır. Bundan dolayı Hanefîler kelâm yöntemini kullanarak savunmaya geçmişler ve tekvin sıfatı ile ilgili kabullerinin sonradan ortaya atılmış bir görüş olmadığını, tarihsel süreçte bu görüşü kabul eden düşünürler üzerinden göstermeye çalışmışlardır. Örneğin Pezdevî (öl. 493/1100) Mâtürîdî'nin de böyle düşündüğünü söyleyerek,⁴ Neseî ise Semerkant'taki âlimlerin isimlerini zikrederek⁵ bu suçlamadan kurtulmaya çalışmıştır.

Özetle Hanefîlerin bulunduğu coğrafyaya gelen Eş'arîler tekvin konusundaki düşüncelerinin farklılığından dolayı Hanefîleri bidatçilikle suçlamış, Hanefîler de Eş'arîler'e karşı kelâm yöntemini kullanmalarından dolayı İmam Mâtürîdî'yi öne çıkarmışlardır. Bu açıdan hicri 8. yüzyıla kadar Mâtürîdî-Eş'arî karşılaşmasında yoğun olarak tartışılan konunun tekvin sıfatı olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir deyişle Mâtürîdî kelâmının mütekaddimûn döneminde Eş'arî muhatapları ile ihtilaflarının merkezinde tekvin sıfatı tartışmalarının yer aldığı görülmektedir.

2. KESB KABULLERİNE ODAKLANAN İHTİLAF

Mâtürîdî kelâmının müteahhir dönem temsilcilerinden Sadruşşerîa (öl. 747/1346) *Tavzih* adlı eserinin "Dört Mukaddime" bölümünde hasen ve kabîhin anlamları üzerinden Râzî'nin (öl. 606/1210) sunduğu Eş'arî kabullere⁶ itirazlarını yöneltmiştir. Sadruşşerîa fiillere ahlaki yüklemeler yapılabilmesinin imkânını araştırmakta ve Eş'arî kabullere göre kulun işlediği fiilden sorumlu olmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir.⁷ O, dört mukaddimesini sunarak, fiillerin hasen ve kabîh sıfatlarını alabileceğini ve dolayısıyla insanın

⁴ Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Pezdevî, *Usûlü'd-din*, thk. Hans Peter Lins (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963), 77.

⁵ Neseî, *Tebşira*, 1/551. Ayrıca bk. Rudolph, *Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı Mâtürîdî*, 554.

⁶ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fi ilmi usûli'l-fıkh*, thk. Taha Cabir el-Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 1/123.

⁷ 'Ubeydullah İbn Mes'ûd Sadruşşerîa, *et-Tavzih şerhu't-Tenkîh*, thk. Necib el-Mâcidî - Hüseyin el-Mâcid (Sayda-Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009), 1/375 vd.

işlediği fiillerden sorumlu olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır.⁸ Sadruşşerîa bunu yaparken fiillerin varlığının dayandığı unsurlara dâhil olan ne mevcut ne ma'dûm hâllerin kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹ Ona göre, genelde kader ve özeld kulların fiillerinin cebir düşüncesine sapsmadan açıklanmasının yolu, ne mevcut ne ma'dûm vasıtalar kabulü ile mümkündür. Zira hariçte var olan bir eylemin varlığının dayandığı şeylerin mevcut kabul edilmesi durumunda bu mevcudun mücidinin ne olduğu sorusu peşinden gelecektir. Ayrıca bu şeylerin ma'dûm olduğunun kabulü de aslında fiilin varlığını tartışmaya açmaktadır. Bundan dolayı o, mücid sorusunu anlamsız hâle getirirken, ma'dûm olması durumunda ortaya çıkacak sorunlardan da kaçabilmiştir. Bu açıdan, kul için teklifin geçerli olması için fiilde kulun tesirinin de söz konusu olması gerektiğinin farkında olan Sadruşşerîa, fiilin Allah ve kulun tesiri ile gerçekleştiğini ve Allah'ın tesirinin yaratma, kulun tesirinin ise vasıta olarak ifade ettiği kesb olduğunu belirtmektedir.

Sadruşşerîa'nın bu şekildeki çözümü Mâtürîdîler ile Eş'arîler arasındaki ihtilafı konuların odağının değişmesine sebep olmuştur. Kendisinden sonra iki ekol arasındaki tartışma kesb konusu üzerinden devam etmektedir. Başka bir deyişle Mâtürîdî kelâmının müteahhir döneminde Eş'arî muhatapları ile ihtilaflarının merkezinde kesb tartışmalarının yer aldığı görülmektedir.

3. OSMANLI DÖNEMİ MÂTÜRÎDÎ-EŞ'ARÎ İHTİLAFI

Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ile birlikte Mâtürîdîliğin öne çıkarılmasının sebebi olarak Safevîlerle mücadeleye dikkat çekilmektedir. Buna göre, miladi 16. yüzyıl ile Şiîler ele geçirdikleri bölgelerde hâkim olan felsefî kelâm formu üzerinden Şiî kelâmının bir sentezini sağlamaya çalışmışlardır. Şiîlikle mücadele başlığı altında sunulan bu durum, felsefî kelâm formunda sunulan Eş'arî kelâmının da etkilenmesine sebep olmuştur. Bu açıdan, felsefenin Safevî güdümüne girmesi felsefe karşıtlığından Eş'arîliğin de payını almasını sağlamıştır. Bu bağlamda kendi tarihsel bağlamında felsefe ile ilişkisini – bilinçli veya değil- daha mesafeli bir şekilde konumlayan Mâtürîdîliğin öne

⁸ Ayrıntısı için bk. Asım Cüneyd Köksal, "İslâm Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkîliği Meselesi-Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 28 (2012), 18 vd.

⁹ Sadruşşerîa, *et-Tavzih şerhu't-Tenkîh*, 1/394.

çıkarıldığını söylemek mümkündür.¹⁰ Tam da bu zamanda Ebû Hanîfe'nin ismi ve Hanefîlik öne çıkarılmıştır. Bu zamanda, "İbrahim el-Halebi (öl. 956/1549), Hâkim İshak er-Rûmî (öl. 950/1543), Çivizâde Mehmed Efendi (öl. 954/1547), Ebussuud Efendi (öl. 982/1574), Birgivî Mehmed Efendi, Hasan Kâfî Akhisârî (öl. 1024/1615), Ahmed-i Rûmî Akhisârî (öl. 1041/1632), Kadızâde Mehmed Efendi (öl. 1045/1635), Üstüvânî Mehmed Efendi (öl. 1072/1661), Vânî Mehmed Efendi (öl. 1096/1685)" gibi isimler bu süreçte etkili olmuşlardır.¹¹

Osmanlı'da Mâtürîdî-Eş'arî karşılaşmasının literatür üzerinden takibi yapılırken iki başlığa dikkat edilmesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi "Dört Mukaddime" üzerinden Sadruşşerîa'nın Eş'arîliğe yönelttiği eleştirilere Teftâzânî'nin (öl. 792/1390) *Telvîh*'deki yanıtlarını cevaplandırmak amacıyla yazılan hâşiyelerdir. Hatta "Dört Mukaddime" tartışmalarını başlatan ve doğrudan destekleyen kişi de Sultan II. Mehmed'dir.¹² İkincisi ise aslında "Dört Mukaddime" tartışmalarının bir devamı olmak üzere cüz'î irade risâleleridir. Bu konuda; "Birgivî, Esîrîzâde Abdülbâkî Efendi (öl. 1092/1681), İbrâhîm el-Kûrânî (öl. 1101/1689), Muhammed b. Ali en-Nîsârî (öl. 1110/1699), Mûsâ Efendî Behlavanî (öl. 1133/1721), Ali et-Tilimsânî, Abdi et-Tirevî, Ebü'l-Hasan es-Sindî (öl. 1138/1726), Saçaklızâde el-Maraşî (öl. 1145/1732), Abdülganî en-Nablûsî (öl. 1143/1731), Ebû Na'îm el-Hâdimî (öl. 1160/1747), Ebû Sehl Nu'mân (öl. 1166/1752), Dâvûd-ı Karsî (öl. 1169/1756), Muhammed el-Akkirmânî (öl. 1174/1760), Ebû Sa'îd el-Hâdimî (öl. 1176/1762), Kadızâde Erzurûmî (öl. 1173/1760), İsmail el-Konevî (öl. 1195/1780), Ömer b. Abdilcelîl el-Bağdâdî (öl. 1194/1780), Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin (öl. 1202/1787), Hayâtîzâde el-Elbistânî (öl. 1229/1813), Ahmed Âsım (öl. 1235/1819), Hâlid-i Bağdâdî (öl. 1242/1827), Derviş Efendi el-Hamzavî (öl. 1273/1856)" gibi isimler risâle kaleme almıştır. Bu risâlelerde Mâtürîdîliğin

¹⁰ Mehmet Kalaycı, "Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi ve Eş'arîlik-Mâtürîdîlik İhtilafına İlişkin Risalesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (2012), 103 vd. Bu vurgunun tarihsel arka planı için bk. Mehmet Kalaycı, "Mâtürîdî-Hanefî Aidietin Osmanlı'daki İzdüşümleri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/2 (2016), 9-72; Kalaycı, "Osmanlı'da Eş'arîlik-Mâtürîdîlik İhtilafı Edebiyatı", 149.

¹¹ Kalaycı, "Mâtürîdî-Hanefî Aidietin Osmanlı'daki İzdüşümleri", 39-40.

¹² Kalaycı, "Osmanlı'da Eş'arîlik-Mâtürîdîlik İhtilafı Edebiyatı", 149.

görüşü öne çıkarılmış ve Eş'arî anlayışın cebr-i mutavassıt olduğu vurgulanmıştır.¹³

4. BİRGİVÎ MEHMED EFENDİ'YE NİSPET EDİLEN *RİSÂLE FÎ BAHSİ'L-İRÂDETİ'L-CÜZ'İYYE* ADLI ESERİN ANALİZİ

16. yüzyıl âlimlerinden biri olan Birgivî Mehmed Efendi yukarıda tarihsel süreci genel hatları ile özetlenmiş olan Mâtürîdî-Eş'arî ihtilafları açısından önemli bir noktada yer almaktadır. Ona, sözü edilen ihtilaf literatürünün tekvin ve kader tartışmaları başlıklarından ikincisi olan cüz'î irade risâlelerinden biri nispet edilmektedir. Risâlenin tam ismi *fî bahsî'l-irâdeti'l-cüz'îyye* şeklindedir.¹⁴ Eserin kaleme alınma nedeni açıkça belirtilmemiştir. Risâle çoğunlukla ekollerin tasvirî sunumundan oluşmakta olup “Mâtürîdî ashâbın metinleri ve selef-i sâlihînden gelen nakillerin” kaleme alınan risâleye kaynaklığı vurgulanmaktadır.¹⁵ Birgivî risâlede yaptığı şeyin bu kaynaklığı vurgulanan eserlerdeki “müphem kısımlarının açıklanması” olduğunu belirtmektedir.¹⁶ Risâle, genel olarak cüz'î irade risâlelerinde olduğu gibi Cebrî, Kaderî, Eş'arî ve Mâtürîdî kabulleri sırasıyla tasvir etmektedir. Risâlenin muhatapları net bir şekilde belirtilmiş olmasa da Cebrî ve Kaderî ekollerin kabullerinin oldukça standart bir şekilde sunulmuş ve Eş'arî kabuller zikredildikten sonra eleştiriler yöneltmiş olduğu dikkat çekmektedir. Birgivî, Eş'arîlerin, kulların fiilleri ile ilgili görüşlerinin cebr-i mahz olduğunu ifade etmiş ve Mâtürîdîlerin sarf olarak ifade ettiği kesbin ne mevcut ne ma'dûm olduğunu eklemiştir.¹⁷

Risâlenin içeriğine daha ayrıntılı bakılacak olursa, Birgivî'nin konuya net bir şekilde “kulların cüz'î ihtiyarları ve iradeleri vardır” cümlesi ile başladığı görülmektedir.¹⁸ Bu açıdan ilk olarak dışarıda bıraktığı ekol, Cebriyye ekolüdür. Birgivî, Cebrîlerin kuldaki kudret ve iradeyi nefyettiklerini ve bu tavırları ile emir-nehîy yani teklifin geçerli olmasının altını oyduklarını ve kulların zorunlu fiilleri ile ihtiyari fiilleri arasındaki bedihi ayrımı yapamadıklarını belirtmektedir.¹⁹

¹³ Kalaycı, “Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri”, 56.

¹⁴ Birgivî, *Risâle fî bahsî'l-irâdeti'l-cüz'îyye* (Bölge Yazma Eserler, 85962), vr. 60b.

¹⁵ Birgivî, *Risâle fî bahsî'l-irâdeti'l-cüz'îyye* (Bölge Yazma Eserler, 85962), vr. 62b.

¹⁶ Birgivî, *Risâle fî bahsî'l-irâdeti'l-cüz'îyye* (Bölge Yazma Eserler, 85962), vr. 62b.

¹⁷ Birgivî, *Risâle fî bahsî'l-irâdeti'l-cüz'îyye* (Bölge Yazma Eserler, 85962), vr. 61a.

¹⁸ Birgivî, *Risâle fî bahsî'l-irâdeti'l-cüz'îyye* (Bölge Yazma Eserler, 85962), vr. 60b.

¹⁹ Birgivî, *Risâle fî bahsî'l-irâdeti'l-cüz'îyye* (Bölge Yazma Eserler, 85962), vr. 61a.

İkinci olarak, Kaderîlerin görüşünün tasvirine geçen Birgivî, bu görüşün de Allah'ın tek yaratıcı olduğu inancına aykırı olup şirk içerdiğini düşünmektedir.²⁰ Bunun sebebi, Kaderîlerin kuldaki kudret ve iradeyi kabul ederken, kulun gerçekleştirdiği eylemlerinde tek müessirin bunlar olduğunu düşünmeleridir.

Eş'ariyye ile devam eden Birgivî, onlara göre kulun irade ve kudretinin var olduğunu, ancak bu ikisinin fiile herhangi bir tesiri olmadığını, Allah'ın irade ve kudretle eş zamanlı olarak fiili var ettiğini belirtmektedir. Birgivî'nin sunumuna göre Eş'arîlerce konunun bu şekilde anlatılması aslında Cebriyye'den farklı değildir. Ona göre her iki ekolde de kulun fiile herhangi bir tesiri yoktur.²¹

Mâtürîdîlerin görüşünün kabule mazhar olduğunu ifade eden Birgivî, onlara göre kulun irade ve kudretinin fiilde bir tesiri olduğunu ancak bu tesirin fiili var etmek değil, kesb etmek olarak kabul edildiğini belirtmektedir.²² Birgivî, Allah'ın varlığının ve kulların bazı fiillerinde tesir sahibi olmasının burhan ile bilindiğini, işte kulların bu tesirinin adının da fiili yaratmak değil, kesb etmek olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Allah, kesbi, fiillerin yaratılmasına sebep olarak vaz etmiştir.²³

Peki, kulun irade ve kudret sıfatı yaratılmış iken fâillikten bahsetmek ve hatta bu şekilde teklifin anlamlı olduğunu söylemek nasıl mümkün olabilir? Birgivî, kulun zâtı ve sıfatlarının mahlûk olduğunu, ancak bu sıfatların taalluklarının ve sarflarının kulun cüz'î iradesine göre özel bir fiile yöneldiğini ifade etmektedir. Peki, bu sarf da mevcut ise, mevcut olan sarfla ilgili sorulması gereken soru bu sarfın mûcidinin kim olduğudur. Bu soruya "Allah" cevabının verilmesi Birgivî için Eş'arî ve Cebri, "kul" cevabının verilmesi ise Kaderî ekolle aynı cevabın verilmesi anlamına gelmektedir. Bundan dolayı o, bu sarfın "ne mevcut ne ma'dûm bir hâl" olduğunu ifade etmektedir.²⁴ Daha önce geçtiği üzere Sadruşşerîa'nın görüşünü²⁵ tekrar eden Birgivî, Mâtürîdîler'in Cebri ve Kaderî kabullerden bu şekilde kurtulduğunu düşünüyor olmalıdır. Ona göre

²⁰ Birgivî, *Risâle fî bahsi'l-irâdeti'l-cüz'iyye* (Bölge Yazma Eserler, 85962), vr. 61a.

²¹ Birgivî, *Risâle fî bahsi'l-irâdeti'l-cüz'iyye* (Bölge Yazma Eserler, 85962), vr. 61a.

²² Birgivî, *Risâle fî bahsi'l-irâdeti'l-cüz'iyye* (Bölge Yazma Eserler, 85962), vr. 61a.

²³ Birgivî, *Risâle fî bahsi'l-irâdeti'l-cüz'iyye* (Bölge Yazma Eserler, 85962), vr. 61b.

²⁴ Birgivî, *Risâle fî bahsi'l-irâdeti'l-cüz'iyye* (Bölge Yazma Eserler, 85962), vr. 61b.

²⁵ Sadruşşerîa, *et-Tavzih şerhu't-Tenkîh*, 1/394 vd; 'Ubeydullah İbn Mes'ûd Sadruşşerîa, *Şerhu Ta'dili'l-ulûm* (Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya-Tekelioğlu, 798), vr. 177a-b.

kulun iradesi ve kudretini, cüz'î iradesi ile seçtiği fiile sarf etmesi kesbdir. Bu sarfın peşinden Allah'ın fiili varlığa çıkarması ise yaratmadır. Yani tek bir makdûr, iki kudretin altındadır. Ancak iki kudretin altında yer alması da tek cihetle değil, iki farklı cihettedir. Sonuç olarak, fiil varlığa çıkma cihetiyle Allah'ın makdûru iken, kesb cihetiyle de kulun makdûrudur.²⁶

Mâtürîdî ekolün bu şekilde sunulması ilk bakışta kaderin ezelen belirlendiği inancına aykırı bir kabul içerdiğini hissettirebilir. Bunun farkında olan Birgivî, bir "ışkâl" zikrederek cevabını vermektedir. İşkale göre, kulun; Allah'ın ilminde, kazasında, kudretinde ve iradesinde olandan çıkması mümkün değildir. Bu durumda kulun cüz'î iradesi ile seçtiği fiile kudretinin sarf edildiğini söylemenin anlamı nedir?²⁷ Bunun -yine ilk bakışta- iki cevabı olabilir: Ezelen belirlenmiş bir kader anlayışı inkâr edilmelidir, bu durumda kulun fiillerinin Allah'ın zikri geçen sıfatlarının altında yer almadığı iddia edilmiş olur. Ya da kulun cüz'î iradesi ile herhangi bir tercih yapmadığı ve dolayısıyla kesbinin bir tesiri olmadığını ifade etmek ve doğrudan Cebrî ekolün kabullerine yaklaşmak gerekmektedir. Birgivî'nin işkale çözümü bu iki cevaptan da farklıdır. Onun açıklamasına göre Allah'ın ilim, kaza, kudret ve irade sıfatlarının tümü aslında kulun ihtiyarî fiiline taalluk eder. Bundan dolayı Mâtürîdîlerin, kaderi inkâr veya cebir ile suçlanması mümkün değildir. Açıklamasını derinleştiren Birgivî, Allah'ın ezelde kulun ihtiyarı ile ne yapacağını bildiğini ifade etmektedir. Yani Allah için malum olan, ihtiyarî fiildir, mutlak olarak fiil değildir. Burada mutlak fiil ile kastettiği, potansiyel olarak her eylemi içeren fiildir. Bundan dolayı kulun malum olan dışında bir şey yapması imkânsız olsa da ihtiyarı ile fiili gerçekleştiren ve Allah'ın bilgisinde de bu ihtiyarla belirlenen malum fiili sabit olan kulun, mecbur olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira, tekrar etmek gerekirse, Allah'ın ilim sıfatının taalluk ettiği şey, kulun ihtiyarı ile seçtiği fiildir.²⁸ Burada net bir şekilde ifade etmese de Birgivî, Allah'ın ilim sıfatının taallukunun tesir değil, keşif olduğunu kastediyor görünmektedir. Yani o, Allah bir şeyi bildiği için kulun o şeyi yapmak zorunda olmadığını, kulun o şeyi yapacağını Allah'ın ezeli ilmi ile bildiğini düşünmektedir. Bu açıklama, sıfatları ve sıfatların ezeli olduğunu yani Allah'ta herhangi bir değişimin olmadığını ifade eden Hanefî-Mâtürîdî kabulün bir yansımasıdır. Birgivî; ezeli kaza,

²⁶ Birgivî, *Risâle fî bahsî'l-irâdeti'l-cüz'iyye* (Bölge Yazma Eserler, 85962), vr. 61b.

²⁷ Birgivî, *Risâle fî bahsî'l-irâdeti'l-cüz'iyye* (Bölge Yazma Eserler, 85962), vr. 62a.

²⁸ Birgivî, *Risâle fî bahsî'l-irâdeti'l-cüz'iyye* (Bölge Yazma Eserler, 85962), vr. 62a.

kudret, irade için de aynı açıklamanın geçerli olduğunu düşünmektedir. Kaza ile belirlenmiş, maktûr ve murâd olan şeyin, ihtiyarî fiille kesb edilen şey olduğunu açıkça ifade etmektedir. Karşı örnek olarak sunduğu şey ise Allah'ın yer, gök ve diğer yarattığı şeylerin yaratılmasını bildiği, irade ettiği ve kazaen belirlemiş olduğudur. Yani, Allah bunları biliyor, irade ediyor ve kaza ile belirliyorken bunları yapma konusunda mecbur değildir.²⁹ Dolayısıyla Birgivi'ye göre, Allah'ın ezelfî sıfatlarına işaretle kulların fiillerinde müstakil olduğu iddiasına tutunup kesbi savunan Mâtürîdîlerin Kaderî olduğunu iddia etmek doğru olmadığı gibi Allah'ın ezelfî sıfatlarına işaretle kulların fiillerinde mecbur olduğunu iddia edip kesbi savunan Mâtürîdîlerin Cebri olduğunu iddia etmek de doğru değildir.

SONUÇ

Tarihsel süreçte ihtilaf konularının değişkenlik gösterdiği Mâtürîdî-Eş'arî karşılaşmasının ilk evresinde yoğun olarak Allah'ın tekvin sıfatının ezelfî olup olmadığı tartışılmıştır. Müttekaddimün dönem olarak ifade edebileceğimiz bu dönemde her iki fırka da muhatabını bidatçilikle suçlamış ve kendi ekollerinin temsilcilerinin aynı görüşte olduğunu ispatlamaya çalışıp bidatçilik suçlamasından kurtulma gayreti göstermiştir.

Osmanlı Devleti döneminde Mâtürîdîlik vurgusunun gelişmesinde ilk olarak II. Mehmed zamanındaki "Dört Mukaddime" tartışmaları, sonrasında ise I. Selim zamanındaki Safevî çekişmesi sonrasında felsefî kelâm faaliyetine yakınlığı ile dikkat çeken Eş'arîliğin zayıflaması dikkat çekmektedir. Kendine felsefî kelâm faaliyeti altında yer bulan Şîfî kelâmının yayılmasının önlenmesi amacıyla tarihsel olarak -bilinçli olarak veya değil- felsefî kelâma daha mesafeli olan Mâtürîdî kelâmı öne çıkarılmıştır. İki ekol arasındaki karşılaşmanın yoğunlaştığı ikinci mesele ise kader meselesine yaklaşımlarıdır. Bu farklılığa yapılan vurgunun, iki ekol arasındaki Osmanlı dönemi ihtilaflarının sebebi mi olduğu yoksa sonucu mu olduğu müstakil çalışmalarla irdelenmesi gereken bir sorudur.

16. yüzyıl ile birlikte Mâtürîdîlik Osmanlı kimliği hâline gelirken Osmanlı coğrafyasındaki âlimlerden bu sürece katkı sağlayanlar olmuştur. Birgivi Mehmed Efendi de bu âlimlerden biridir. Kendisine nispet edilen cüz'î irade

²⁹ Birgivi, *Risâle fî bahsî'l-irâdeti'l-cüz'iyye* (Bölge Yazma Eserler, 85962), vr. 62a.

risâlesinde Cebrî, Kaderî, Eş'arî ve Mâtürîdî kabulleri sunan Birgivî; kabule mazhar olanın Mâtürîdî ekol olduğunu ifade ederken, Eş'arî kabullerin Cebrî kabullerle aynı olduğunu belirtmiştir. Kulun kesbinin "ne mevcut ne ma'dûm" olduğunu ifade eden Birgivî'nin, kendisinden önce Sadruşşerîa tarafından savunulan Mâtürîdî anlayışı devam ettirdiği dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

- Birgivi, Takiyyüddin Mehmed b. Pir Ali b. İskender. *Risâle fi bahsi'l-irâdeti'l-cüz'iyye*. Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, 85962, 60b-62b.
- Kalaycı, Mehmet. "Mâtürîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzdüşümleri". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/2 (2016), 9-72.
- Kalaycı, Mehmet. "Osmanlı'da Eş'arîlik-Mâtürîdîlik İhtilafı Edebiyatı". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/29 (2017), 79-151.
- Kalaycı, Mehmet. "Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi ve Eş'arîlik-Mâtürîdîlik İhtilafına İlişkin Risalesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (2012), 99-134.
- Köksal, Asım Cüneyd. "İslâm Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâklığı Meselesi-Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 28 (2012), 1-44.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn. *Tebşiratü'l-edille fi usûlu'd-dîn*. thk. Muhammed Enver Hamid İsa. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turas, 2011.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin. *Usûlü'd-din*. thk. Hans Peter Lins. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1963.
- Râzî, Fahreddin. *el-Mahsûl fi ilmi usûli'l-fıkh*. thk. Taha Cabir el-Alvânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Rudolph, Ulrich. *Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı Mâtürîdî*. çev. Özcan Taşçı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Sadrüşşerîa, 'Ubeydullah İbn Mes'ûd. *et-Tavzîh şerhu't-Tenkîh*. thk. Necib el-Mâcidî - Hüseyin el-Mâcid. Sayda-Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009.
- Sadrüşşerîa, 'Ubeydullah İbn Mes'ûd. *Şerhu Ta'dîli'l-ulûm*. Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya-Tekelioğlu, 798, 1b-394b.
- Şensoy, Güvenç. *Sadrüşşerîa'nın Kelâmı Ta'dîl Teşebbüsü Varlık ve Ulûhiyyet Merkezli Bir İnceleme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2023.